

KISWAHILI

KARATASI 2

USAHIHISHO

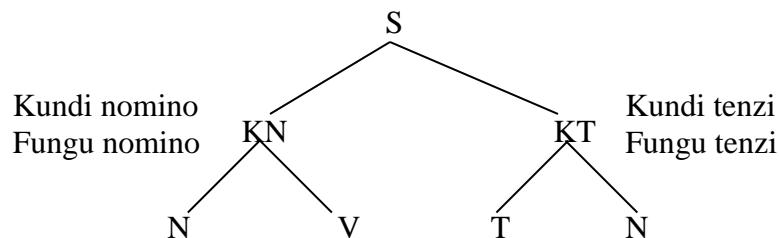
OKT/ NOV 2006

1. (a)
 1. Ufisadi
 2. Uongozi mbaya
 3. Turathi za kikoloni
 4. Uchumi unauegamizwa kwenye kilimo
 5. Idadi ya watu inayopiku uwezo wa uchumi
 6. Okosefu wa amani kukwamua raia kuto lindi la umaskini
 7. Ukosefu wa elimu na nafasi za ajira
 8. Madeni za kigeni
 - (b) Kudidimiza maendeleo
Umaskini – kuzidisha
Husababisha uhalifu
 - (c)
 1. Kuwa na sera bora zinazotambua raia wengi wa mataifa hayo ni Maskini
 2. Kizalilisha nafasi za ajira (kazi)
 3. Kupanua viwaada hasa vinavyohisiana na kilimo
 4. Kuendeleza elimu
 5. Kuimarisha miuondo msingi
 6. Kuchunga mfumo wa soko huru kuwa viwanda asiliha kuzidisha Umaskini
 - (d) Kuua viwanda asilia
Kuendeleza umaskini
 - (e)
 - (i) Kulikabili nalo, kulitatua, kulishughulikia, kulitanzia kupambana Nalo, kulingazia, komesha
 - (ii) Kuzua, kupanda, kukuza, kuanzisha, kuotesha
 - (iii) Kuondolea, kusaheha, kuyafeleli
2. (a)
 1. Ajira ya watoto ni tatizo sugu ulimweguni
 2. Wengi huajiriwa katika nyanga mbalimbali
 3. Familia nyingi ni maskini (fukara)
 4. Kupanda kwa gharama ya maisha huzidisha umaskini
 5. Nja huwatorosha nyumbani
 6. Ukimwi umezidisha mayatima
 7. Wengi huondolewa shulenii
 8. Wengine hutoroshwa makwao na maonevu
 9. Huko hutaabishwa kimwili na kiakili/ hufanyishwa kazi za sulubu/ Hulipwa malipo duni au wasilipwe kabisa
 10. Hili huwasononesha na kuathiri afya yao.

- (b) 1. Watoto wengine hujiingiza katika jina wanapokosa ajira
 2. Wengine hujikuta madanguroni
 3. Undaji wa Umoja wa Afrika ni hatua ya kushughulikia matatizo barani
 4. Nchi za Afrika lazima zizingatie masharti ya umoja wa mataifa kuhusu
 Watoto
 5. Nyingi zilidhinisha watoto kupertia shena zao
 6. Lazima zishughulikie watoto kupertia shena zao
 7. Watoto ni rasimali na tumaini la kizazi
3. (a) Chai, chumvi, sukari. Mvua, barafu, huzuni, teknolojia

(b)

(c) a-li-m - che-e-a
 Awali Tamati

(d) b/p/m/w
 b/p/m/w
 b/p/m/w

(e) Nisingalikuwa na pesa nisangalinunua nyumba
 Singalikuwa na pesa singalinunua nyumba

(f) Tendata, fanyata

(g) (i) Hii?
 (ii) Wapi?

(h) (i) Tuzo ilishindwa na mhunzi mrefu
 Tuzo zilishindwa na mhunzi mrefu
 Tuzo zilishindwa na wahunzi warefu
 (ii) Yuyu huyu ndiye mwanafunzi anayesoma kifaransa
 Huyu huyu ndiye mwanafunzi anayesoma kifaransa

(i) (i) Sahili/ sentensi ya wazo moja/ kitenzi kimoja
 (ii) Ambatani/ vitenzi viwili zaidi/ mawazo mawili zaidi/ kiunganishi

(j) Nilinunua gari seuze baiskeli?!

(k) Mwema – Kirai Nomino
 Chakula- Kirai Tenzi

- (l) (i) Uchelewaji , mchelewaji, wachelewaji, mchelewa, chelezo, machelezo
(ii) Maandishi, andiko, mwandiko, mwandishi, mwandiki, mwandikiwa
 - (m) (i) Uwezekano/ haliya kutenda
(ii) Mazoea/ hali ya kutendwa
 - (n) Japo hakushinda mbio hizo, Selina alijufahidi sana
Japo alijitahidi sana Selina hakushinda mbio hizo
Selina alijitahidi sana japo hakishinda mbio hizo
Japi Selina alijitahidi sana hakushinda mbio hizo
 - (o) Mwise alikunjua nguo alizokuwa ameanua
 - (p) Mtoto ambaye nilimsomesha ameasi jamii
Mtoto niliyemsomesha ameasi jamii
 - (q) Mkolwe alisema yakwamba hanethubutu kumpa pesa zake
Mkolwe alisema ya kwamba ya kwamba/ kuwa asingethubutu kumpa pesa
 - (r) Alisuku maziwa ya ngombe - kutikisa
Alisuka nywele vizuri - nywele mkeka
Ugonjwa hatari umezuka – kuibuka
 - (s) Kufupisha neno- kukala silabi/ Dondosha herufi
 - (t) (i) Kijiti
(ii) Jiti
 - (u) Kiunganisha - pamoja
Wakatiuliopo
Kihuishi
4. (a) Mahakama / kotini/ Daawa/ Muktaoha wa sheria
(b) 1. Msamiati teule- jelam rufani, mashraka
2. Washikadau/ wahusika kama kiongozi, namashtaka, mashahidi, hakimu, (jaji), mhalifu
3. Sentensi ni ndefu kimuundo
4. Kurejelea vyungu vya sheria za nchi
5. Lugha ya hakimu ni ya kuamuru
6. Lugha rasmi imetumika
7. Lugha sanifu imetuka
8. Lugha iliyotumika ni ya mfululizo- hakimu anapotoa hukumu
9. Utaratibu mtendo maalum wa kufuatiwa kesi inapoamuliwa Kortini
10. Lugha ya kuanunu

- (c)
1. Lugha yenyе kudadisi
 2. Lugha yenyе kukopa kutoka lugha nyingine
 3. Lugha ya heshima
 4. Lugha ya ishara hutumiwa uhalisia/ hutumiwa
 5. Lugha hudhihirisha ukweli wa mambo
 6. Mawakili huzozana kukatizana
 7. Lugha ya kishawishi kwa hakimu
 8. Lugha ya maagizo
 9. Wanasheria wana lugha yao maalum
 10. Mshtakiwa/ mshahidi ana uhuru wa kutumia lugha unayoelewa
 11. Lugha limufaji kufasiriwa
 12. Hakuna lugha ya ucheshi/ utani.

MWONGOZO WA MAJIBU
MTIHANI WA KCSE KISWAHILI 2007

KARATASI 102/1

INSHA

1. Barua kwa mhariri

- Barua hii iandikwe ikizingatia mtindo wa uandishi wa barua rasmi
- Iwe na anwani y mwandishi
- Iwe na anwani ya mwandikiwa (mhariri)
- Mtajo (kwa mhariri)
- Kiini / Lengo (kichwa cha maoni)
- Aya (zikiwa na maudhui ya barua)
- Hitimisho

Maudhui

- Mwandishi alenge kiini cha habari anayoiandikia.
- Aweke hoja zake kwa njia inayodhihirika
- Jambo analolishughulikia mwandishi liwe na uzito wa kumfanyia mhariri alichapishe gazetini
- Lugha anayotumia izingatie kiwango cha wasomaji wa gazeti au jarida na atumie msamiati mwafaka

Vidokezo: Sababu za watu kuhamia mataifa yanje

- Wengi huenda kwa sababu uya kuijendeleza kielimu
- Wengine huenda kutafuta kazi sababu ya uhaba wa kazi nchini
- Mshahara duni kazini
- Tama ya kutajirika haraka
- Wakimbizi wa kisiasa
- Umaskini

Masuluhisho: vidokezo

- Vyuo vikuu kuiongezewa chini
- Serikali ipanue viwanda/kuwaajiri raia

- Waanyakazi kulipwa mishahara kulingana na kazi wafanyayo/ serikali kuboresha mishahara
- Wananchi kuondoa tama ya kutajirirka /kuridhika na kile wanacho/ wanachopata
- Sera na wnongozo mwafaka wa kisiasa kuimariswa Demokrasia kuzingatiwa ili kuzuia tatizo la wakimbizi.
- Serikali na raia kuweka bidii kazini ili kuimariswa uchumi wan chi kwa kuzalisha mali.

2. Vidokezo: matatizo ya uhaba wa maji nchini

- Maji safi hayapatikani kwa wingi
- Maji hutumiwa vibaya
- Mifereji hutoboka na hairekebishwi na wengine hufunguria na kiyaacha mahi yakinirika.
- Gharama ya juu ya maji.
- Huduma na usabasaji wa maji
- Ukosefu wa maji kijijini
- Visima kukauka
- Kuharibu chemichemi za maji

Masuluhisho: vidokezo

- Watu kubadili tabia ya kuchafua maji
- Watu kubadili tabia ya kutumia maji ovyo ovyo
- Mifereji iliyotoboka irekebishwe mara moja wahusika wanapofahamishwa
- Baraza la maji liwajibike / lijitolee kutoa huduma uya maji kwa wanakijiji.
- Serikali isaidie katika ujensi wa mabwawa
- Serikali na watu kuchimba visima katika maeneo mbalimbali.
- Serikali kujitolea kuhifadhi chemichemi za maji

3. Vidokezo: Mshikamano katika familia

- Maadili mema/heshima/adabu
- Uaminifu baina ya mke/mume
- Mazungumzo ya wazi kataika familia

- Mwongozo / mafunzo yanayohitajika katika imani ya dini
- Mapenzi kudhirishwa kwa wote bila mapendeeleo
- Matumizi mazuri ya raslimali ya familia
- Mfano mzuri kutoka kwa wazazi hadi kea watoto
- Kula pamoja / kuomba pamoha
- Kushauriana / kupeana nasaha kwa njia nzuri
- Kukosoana / kurekebisha makosa kwa njia nzuri
- Kuwakuza watoto kwa kuwapa mafunzo mwafaka

4. Bahati ya mwenzio usilaie mlango wazi

Maneno muhimu

- Bahati – neema / jambo jema
- Usilalie mlango wazsi – usilegemee

Maana ya nje

Huwezi acha kufunga mlango wako ukisubiri neema ya mtu eti inaweza kukupata.

Maana ya ndani

- Hakuna mtu ambaye anaweza kupata bahati (neema) ambayo imenuiwa mtu mwingine. Hutumiwa kuwashauri watu ambao hupenda kutegemea vitu vya watau wengine wakomeshe tabia hiyo na wajibiidishe kuftafuta vyao.
- Mtahiniwa aandike kisa au visa kudhihirisha ukweli ukweli wa methali hii.

Usahihisho KARATASI 102/2 – 2007

KARATASI 2 LUGHA

UFAHAMU

- a. (i) Mtandao umewapa wenye nia tule kusafirisha na kulangua watoto nafasi ya kutosheleza ashiki zao
- (ii) Mtandao umetumiwa kwa njia hasi ambayo maarubu yake ni kuwanufaisha wanchache huku zikiwahasiri wengi.
- b. (i) kushirkiana kuilomesha biashara hii haramu.
- (ii) Wanaoshiriki wakomeshe tabia ya tama ya utajiri
- (iii) Wanaoshiriki waache kutumia mtandao kama njia ya kuziitosheleza hawaa zao
- (iv) Kuundwa mfumo usio na ufisadi wa kisheria
- (v) Kuzuia msambaratiko wa muundo wa jamaa
- (vi) Kumaliza ubinafsi wa kijamii
- c. – watoto huzongomezwa kwenye madanguro
 - Kufanyishwa kazi za sulubu na za kitopasi
 - Na kuishi maisha duni
- d. Maana in kule kuchochea bidii/ari/hima kwa watu ili wafanye kazi kwa pamoja na kuleta maendeleo
- e. (i) Msambaratiko wa muundo wa jamaa
- (ii) Ubinsi
- (iii) Jamii isiyokuwa na elimu kwa sababu ya kutokuwaelimisha watoto na badala yake kwalungua hatimaye kukosa maendeleo.
- (iv) Ufisadi wa kisheria utasahiliswa ili kuendeleza biashara hii.
- f. (i) Maarubu- nia/kusudi/sababu/azma/madhumuni/lengo/kiini
- (ii) Pashau – tama/shauku/uchu/kiu

UFUPISHO

- a) UBINAFSISHAJI
 - Ubinafsishaji wa mashirikia ya umma ni nguzo kuu ulimwenguni

- Hupunguza kushiriki kwa serikaali kuendesha mashirika na huhimiza upanuzi wa sekta uya kibinafsi
 - Kuuzia umma hisa za mashirika nna kuchochea ugari wa zabuni.
 - Huiondoa serikali kwenye utenda kazi na kuendesha mashirika. (alama 6,1 ya utiririko)
 - Kuingatua nafasi ya serikali katika utendakazi.
- b) Athari za ubinafsishaji
- Mapato huzaliwa na hutumiwa kuanzisha miradi mingine.
 - Hupunguza miradi ya serikali isiyoleta fiada
 - Huzuia wansiasa kuingilia mashirika
 - Huimarisha utamaduni mpya na kuvunja uhodhi wa sserikali
 - Raia hupewa nafasi huzalisha mali
 - Hutwaa mashirika muyhimu nchini
 - Hufuta kazi wafanyakazi
 - Ubinafsishaji wa elimu ya afya huyadhiriri maskini
 - Kipimo cha kutathmini hisa chafaa kuwepo
- (alama 9,1 ya utiririko)

MATUMUMIZI YA LUGHA

- a) Atunge sentensi yenye nomino yoyote ya dhahania. si lazima iwe mwanzoni mwa senstensi. Ujinga, ushetani, uongo, wivu, n.k.
Mfano: ujinga wake ulimtia matatani (alama 2)
- b) (i) Baadhi ya watoto ni wa Bwna Nzovu na wengine ni wa Bi Makambo
(ii) Watoto wote in wa bwana Nzovu na Bi. Makambo
(iii) Watoto waweza kuwa wa marehemu Bw Nzovu ana Bi Makambo
(iv) Hawa ni watoto ni watoto wa Bw. Nzovu na Bi Makambo pamoja
(v) Bi. Nzovu ndiye marehemu na Bi Makambo yu hai (alama 2)
- c) Kughafilika/ghafiliko/kighafilikishi/mghafilikishi/mghafilike/ughafilikaji/mghfilikiswa/mghfilikiwa/ughafili/mghafili/mghafala (hata katika wingi) (alama 1)
- d) Nyundo hizi zimevunjika mipini yake
- e)

S			
KN		KT	
N	V	T	N
Mvulana	Mrefu	Anavuka	Barabara

- f) Lazima atunge sentensi (karama-kipawa/uwezo kutoka kwa Mungu) (gharama – matumizi ya pesa/ bei ya kitu yenye thamani)
 Karama lyake ilimwezesha kupata motto baada ya kukaa muda mrefu licha ya kuwa ghaarama ya kumlea ilikuwa ni tatizo (alama 2)
- g) (i) Mwenyewe – kivumishi cha pekee (alama 1)
 (ii) Yetu – kivumishi kimilikishi (alama 1)
- h) (i) Kusisitiza jina Fulani au jambo la kipekee k.m. Kenya ina mlima mmoja tu ambao una theluji mlima Kenya
 (ii) Katika maandihsa ya kimtahilia/dayalojia
 Mwalimu: Kazungu mbona leo hujaoga
 Kazungu: Mwalimu nimeoga
 (iii) Huonyesha saa na dakika k.m. 11.30 kamili
 (iv) Kutaja mafungu ya bibilia/kurani
 (v) Kuandika tarehe
 (vi) Kuandika mada au barua rasmi
 (vii) Katika hesabu kuonyesha uuiano (ratio)
 (viii) Katika ufanuzi
 (xi) Barua pepe – udahilishi zozote 3x1 (alama 3)
- i) Sentensi iwe nma ‘a’unganifu k.v. ya cha la n.k
 Ajificha kando ya gari (alama 2)
- j) (i) Mkulima alipanda wakati ufaao (kishazi tegemezi)
 (ii) Amepata mavuno mazuri- (kishazi huru) (alama 2)
- k) (i) Ku- kiambishi kiwakishishi cha nafsi
 (ii) ji- Kirejeshi
 (ii) Dhiki- shina la kitenzi (alama 2)

- l) Alliyokuwa – kitenzi kishirikishi kikamilifu
 - (ii) Ni- Kitenzi kishirikishi kipungufu (alama 1)
- m) (i) chakula- KI/ ki-VI (alama 1)
 - (ii) Ku- ku/ku-ku (alama 2)
- n) (i) Baba! Ingia ndani!
- o) (i) Hana maatumaini ya kupata pesa kujenga nyumba na kustarehe. (kitendo hakiwezekani)
 - (ii) Mtu huyu hakuwa na pesa, hakununua nyumba na kustarehe
 - (iii) Hakuna uwezekano/haiwezekani
 - (iv) Amepoteza matumaini
 - (v) Wakati uliopita
- p) (i) Mfululizo wa vitenzi/mfuatano wa vitenzi
 - (ii) Hali ya kurudiarudia/ kila wakati hali ya mazoea (alama 2)

q) Atunge sentensi itakayodhahirisha maana mbuli ya PEMBE

- (i) Sehemu ya mnyama/Baragumu
- (ii) Ncha ya kitu k.v. chaki
- (iii) Mahari pa siri/faragha
- (iv) Sehemu k.v. ktk nyumba
- (v) Masafa marefu ya dunia (pambe za dunia)

Fahari wale wawili waliokuwa wamepangiwa na wanasarakasi wale wakutane pemberi mwa uwanja ili wapigane kwa pembe (alama 2)

- r) Elma alisema (kuwa) angelimw/angemwarifu kama angelimwona/angemwona
- s) (i) Otea ndoto/oteshwa ndoto/oteshwa ndoto/otewa ndoto (alama 3)

ISIMU JAMII

- i) Cheo/hadhi -wadogo
-wakubwa
- ii) Imri -vijana
-wazee
- iii) Wakati/misimu
- iv) Tabaka –matajiri
- v) Mazingira

- vi) Muktadha
- vii) Hali/Hisia/Afyा
- viii) Mada-kile kinachozungumziwa
- ix) Madhumuni/lengo
- x) Malezi
- xi) Dini/imani
- xii) Uhusiano
- xiii) Taaluma – kazi
- xiv) Lugha azijuazo mtu
- xv) Kiwango cha elimu
- xvi) Njia ya mawasiliano
- xvii) Hadhira
- xviii) Tajriba – ufuzi wa juu

Kutaja kaida 1

Kutoa mfano-1 alama 10

KARATASI 3: 102/3

FASISHI

1. USHAIRI

- a) Msanii kaatika shairi hili anatumwa ujumbe wa kukomesha tohara ya wanawake kwa sabau athari zake ni mbaya kwa mwanamke (alama 2)
- b) i) Mwanamke hutaabika anapojifungua
ii) Tohara yaweza kuua mwanamke
iii) Tohara hubeza hadhi ya mwanamke
iv) tohara- hudumiza fikra ya mwanamke (alama 2)
- c) Takriri –kurudiarudia maneno k.m. tohara
ii) Istiari – Tohara ni kubwa sumu
iii) Tfsida – akijifungua badala ya akizaa (alama 4)
- d) Kwa sababy ni utamaduni (alama 2)
- e) Uelewe tohara ya siku hizi ni ugonjwa mkubwa unaomshika mwanamke na kumfanya akonde sana
Tohara ya mwanamke asilari ikomeshwe (alama 4)
- f) i) Adha- jambo linalosumbua au kuleta shida/tabu/udhia
ii) Usimtimbe – hali ya kumlazimishia tohara (alama 2)
- g) (i) Uhuru wa mwanamke
(ii) Mwanamke kuridhi mali kutoka kwa babake
(iii) Ndoa za mapema/lazima kwa wasichana(alama 2)

2. RIWAYA Z. BURHANI: MWISHO WA KOSA (alama 20)

Ukengeushi ni hali ya kumfany mtu kufuata tabia mbaya au kupotoka kitabia.
Baadhi ya wahuksika wa mwsisho wa kosa walidhihirisha tabia hizi.

a) Monika

- Alipenda starehe kupita kiasi, kutembea na wanaume wasiofaa na kutojali onyo la Rashid
- Aliwaacha wadogo wake wakiwa na njaa wakaati Bi. Tatu aliposafiri
- Alidhamnini watu wenye vyeo vikubwa na fedha

- Alivutiwa na kijana Karim na kuanza kufanya vitendo vyta kimshawishi ampende
- Anatoka kwao bila kuaga
- Anatumia lugha mbaya kwa babake
- Alishikilia utamaduni wa kigeni na kudharau utamaduni wa kiafrika
- Alipenda uhuru usio na mipaka na ubinfsi
- Alimshukua Rashid mchumbaye Salama
- Monika kumwonyesha Bi Keti dharau kwa kutupa kibakuli na kumwaga uji wake na kuutia mchafu.
- Alimbeza Salama kuwa si mrembo na si mtamaduni
- Hakuwasaidia wazazi wake ingawa alikuwa na mshahara mkubwa
- Aanapenda kustareheshwa

b) Matata

- Alifanya mbinu ya kumwachisha Rashid kazi kwa sabau ya Monika
- Anatumia madaraka yake vibaya kwa kuwafukuza wapangaji
- Anamshawishi Alison amfute Rashid kazi hivyo kama kiongozi (waziri) alikengeuka maadili ya jamii
- Alimuoa motto mdogo isivyostahili
- Alimlaghai Monika kuwa angemuoa
- Ingawa ameoa lakini ana wasichana wengi
- Anamhini mwenye nyumba kwa kutolipa kodi kwa muda mrefu

c) Hassani

- Hupenda kutazama sinema za kitoto
- Hapendi kusoma ili azidi kuhiendeleza
- Kukosa kumtunza Muna inavyotakiwa
- Anamyima uhuru wa kutoka na wenziwe
- Anamnyima fursa kuwatemelea wazazi wake
- Anampiga Muna

d) Salimu

- Ana kazi nyingi lakini anaziacha ili aonane na Matata
- Alitumia fedha chungu nzima kumpa msichana Fulani atalii Marekani
- Anatumia fedha za umma vibaya
- Anashawishiwa na waziri Matata amwachishe Rashid kazi, naye alifanya hivyo kwa shingo upande.

e) Asha

- Anamwonea wivu Bi. Keti kwa urtembo wake
- Anasingizia kuwa ana mgogoro na mumewe ili apate njia ya kuviiiba vyombo vya dhahabu na amsingizie bi. Keti kuwa bdiye mwizi
- Alijaribu kuficha ila za mumewe za kucheza kamari na madeni aliyo bayo
- Ilibidi akiri uovu wake aliomfanyia Keti ndipoaapewe msaada wa fedha na bi. Mariamu

f) Rashid

- Aliishi na Monika licha ya kwamba hawakuwa wameoana
- Alikubali fedha kutoka kwa aalison

g) Alison

- Anampa Rashid hundi nono ili ashughulikie zzabuni

3. KINAYA

(alama 20)

- Ni kinaya Rashid anapopokea barua ya kufutwa kazi anapowazia kuwa ni kiongezeo cha mshahara kinyume cha hayo ni barua ya kumfuta kazi
- Monika akisomeshwa kwa shida huko Ulaya wazazi walitegemea akihitimu na kupata kazi angewasaidia, lakini hakufanya hivyo. Monika alitummia pesa hizo peke yake. Mamake alilazimika kukopa salama alipohitaji pesa.
- Kinaya ni mbinu ambayo mambo yamayotokea huwa kinyume cha matarajio

- Tabia anayofanya mheshimiwa waziri wa elimu Bwana Matata ni kinyume cha wadhifa wake
- Anapendekeza Rashid kufutwa na ni mfanyakazi mwenye bidii ujuzi na hawandio husukum gurudumu la maendeleo
- Anamwoa msichana wa miaka kumi na sita ambaye ni binti mdogo hajahitimu masomo ya juu. Badala ya kuhimiza elimu ya wasichana, ye ye anaonyesha mfano ulio kinyume kabisa.
- Waziri Salimu Hamadi anamfukuza Rashid kazini kinyume cha matarajio yake na hata rafikiye karne. (Rashid alikuwa mfanya kazi hodari alifanya uchambuzi wa zabuni nay ale makapuni ya nje peke yake na wajumbe wote wakakubaliane naye, lakini badala ya kumpa motisha, anamfukuza)

4. TAMTHILIA KITHEKA WA MBERIA KIFO KISIMANI

Alama 20

- Wanataka kutumia maji ya kisima kila siku/na kuwa huru kutumia bonde la Ilangi
- Mateso ya wapinzani wa Bokono kutamatishwa k.m kung'olewa kucha, kupigwa n.k.
- Ufisadi- unyakuzi wa ardhi ukomeshwe
- Mauaji, vitisho kwa jumla vikomeshwe k.m ni walafi, hawajali, wananchi n.k.
- Askari wazingatie wajibu wao kazinin k.m ni walafi, hawajali wananchi n.k.
- Uharibifu wa mazingira ukomeshwe k.m kukata miti ovyo, kuharibu chemichemi za maji
- Ubaguzi ukomeshwe – k.m. kati ya vijiji
- Mtoto wa kaaloo kupewa kazi
- Ubaguzi wa kiukoo (zigu na kame)
- Vita vya kikabila kukomeshwa
- Ukosefu wa uhuru wa kutoa maoni
- Mauaji yakomeshwe k.m. mauaji ya Mwelusi.

5a) Hapa ni katika makao makuu ya Bokono ambaye ndiye mtawala. Bokono, Batu,

Mweke na Gege wamevamiwa na umma baada ya kumuua Mwelusi.

- Wanapokamatwa askari 1 anataka kumuua Bokono lakini anazuiliwa na Atega na badala yalke anamshauri askarai 1 kuwafunga kwa kamba viongozi hawa dhaliamu. Askaari anataka kufungs hata Nyalwe, mkewe bokono lakini Atega anamzuia kwa kuyatamka maneno haya. “(alama 4)

b)

- i) Nyalwe alimkanya bokono dhidi ya movu aliyoyafanya
- ii) Nyalwe anabaihisha kuwa wahsauri wa Bokono ni wanafiki
- iii) Anamtahadharisha mumewe kuhusu uovu wake uliowakera wanabutangi na kusababisha mununguniko ya muda mrefu.
- iv) Anajitahidi kwa kila njia kumrekebisha mumewe k.m anatumia taswira ya bokono kurudi nyuma kiumri.
- v) Anatetea haki za wanabutangi waliodhulumiwa k.m kunyakuliwa kwa uwanja, kumwomaba mumewe aache kutenda maovu
- vi) Anamtahadharisha mumewe kuhusu mambo muhimu yanayohitahi umakini wake k.m. huzuni ya mama Agoro na wankijji wenzake
- vii) Alinfafanulia ndoto yake ya kuzikwa angalu hai na kujihusisha na chuki walio nayo wanabutangi kutokana na maovu aliyowatendea
- viii) Alimhasiri na kumwaibisha hewara wa bokono hivyo kuwa kuelezo kwa wneye tabia hizo k.m. Kaloo ana uoga. Anatambua haki la mchango wa ndoa katika jamii
- ix) Alimtanabanisha bokono wajibu wake na kuingilia kati pindi wasaidizi wake wanaposhindwa hihudiumia raia k.m. mgawa ardhi.
- x) Alisikika mna mgenzi akimkaripia mumewe kuhusu dhuluma zake kea wanabutangi

c) i) Ni mzalendo

- Ni mtetezi wa haki za wanawake
- Ni jasiri – kupeleka pombe na tupa gerezaani
- Mpenda haki
- Mtetezi wa haki za wanyonge

- Ni mvumilivu (zozote $6 \times 1 = 6$) (alama 6)

HADITHI FUPI K.W WAMITILIA: MAYAI WAZIRI WA MARADHI

a. Hapa ni katika chumba cha Mayai Waziri wa maradhi. Ni usiku, kwa mara ya pili, ukombozi n kikundi chake cha watoto tisa wamekuja tena nyumbani kwa Mayai waziri wa maradhi. Walikuwa wamebeba vitabu vizito na baada ya ukombozi kuweka alama x chini ya picha lenye baraza la mawaziri kwa rangi nyekundu na pia picha za wabunge alimwashiria babake akalale na Mayai waziri aplipoingia chumba cha kulala alipiga simu kwa balozi wa nyumba kumi ili aje ajionee mwenyewe na msaidie

Mayai waziri kuwashika watoto wale. Ndipo balozi alimjhibu hivyo na kuikaata simu. (alama 4)

b. *Mzungumzaji na wenzake hawakuwajali wananchi waliowahudumia kwa njia zifuatazo*

- **Ni wenye ubinfasi na hawakuzingatia kazi za kimsingi wanyopaswa kufanya** k.m Mayai waziri kujitoa katika mkutano wa kitaifa kwenda kushughulikia mambo ya kibinagsi.
- **Si wawajibikaji** – katika gazeti anaangalia kama kuna barua za malalamiko kuhusu wizara yake
- **Ukombozi hukutokea licha ya kutarajiwa kwa sababu ya uongozi mbaya-wanaofaidika** ni viongozi pekee yao. Tanzania kitindo cha watoto kula chakula kwenye jokofu. Kuna picha ya pili ya watu wa tabaka la juu ambao wanakunywa na kula vyakula vizuri. Pili waziri anaota ndoto ya watu (akiwepo yeye) wanaochafua maji kwa mkojo ilhali maskini upande wa chini wanayatumia maji hayo kuogea mwili.
- **Mfumo wa elimu unatilia mkazo mkubwa kuwapotosha wanafunzi kwa kuwaingiza kwenye itikadi cha uchumi.** Watoto wanaotokeza wamebeba vitabu ambavyo vinahusiana na mfumo wa chama cha c.c.m. Badala ya wanafunzi kuelekezwa kwenye elimu inyowafaidi wanatoswa kwenye elimu ya kikasuku inawalenga kuwfanya wasifu chama na viongozi wa kisiasa

- **Ufisadi na uhalifu unajitokeza katika picha** tunaelezwa kuwa Mayai waziri wa maradhi anaona picha za maaratifi wake ambao walihusika katika huuma na ujangili. Hawa ni washiriki wake na sababu inayomfanya azichame picha zenyewe in hofu ya kuwa uovu wake mwenyewe utafuchuliwa.
- **Viongozi ni wakatili na watovu wa huruma.** Mayai Waziri wa maradhi anatoa hotuba kuyasifu magonjwa ambayo yamesababisha kupunguza idadi ya watu ulumwenguni kwa imani kuwa yeche na watu wa tabaka lake ndio wanopaswa kuihsilimwenguni
- **Si wazalendo** – wana kwamiza uchumi na nichi kuendelea sababu ya ufisadi wao
- **Viongozi wengi wana imani ya ushirikina.** Waziri anapamuona ukombozi ananza kuwatilia shaka wazee waliohudhuria mazishi yake (yaani anashuku walimfanuia uchawi). Anaanza kuwaza na hata kujiuliza kama ataenda Bagamoyo au Tanga (ambako huaminika kuwa ni waganga hatari).

FASIHI SIMULIZI

1. Mighani hi hadithi zinazosimulia mambo ya watu waliotindea matendo ya kushujaa katika jamii. Huitwa majagina kwa sababu ya umaarufu wao. (alama 4)
2. Sifa sa mighani
 - Jagina hupigana na watu wengi
 - Vifo vyao hutokana na kusalitiwa
 - Mara nyingi huuawa na majahili, wapinzani wao
 - Mashujaa hawauliki kwa urahisi maana silaha za kawaida haziwadhuru
 - Mashujaa huwa ma maumbile makubwa kulikp ya kawaida
 - Hutetea mashahi ya wanuyonge. HWawan wakati wa kujali mashahi yao
3. Umuhimu wa mighani
 - Huweka kumbukumbu ya matukio ya kihistoria
 - Hufunza maadili mema katika jamii
 - Huwapa watu moyo wa kutenda mema

- Huelimisha
- Hukuza histoira ya jamii
- Hukuza jamii (alama 6)

KISWAHILI KARATASI YA PILI (2) 2008

MWONGOZO WA KISAHIHISHIA – LUGHA 102/2

1. (A) Uwanja wa sheria

Ushaidi unaweza kutolewa mintirafu ya kuona, kuskia, kugusa, kunusa, kuonja au ushaidi unaweza kutolewa mintirafu ya hisia zote
(B) Hushindwa kumbeleka msomaji katika mipaka na nyanja za juu za ufahamu na furaha.

Atashindwa kuwasilisha mandhari mazingira yote

Hushindwa kumkamilisha binadamu aweze kuyafaidi maisha yake

- (c) (i) Ni ile ambayo inahusisha hisia zote tano

(ii) humkalisha binadamu

- (a) (i) Ufungufu wa usanii/ isiyojitosheleza/ yeneye kasoro/ dosari/dhaifu hafifu, duni, chapwa

(ii) Shida / matatizo/ matezo/machingu, taabu

(iii) Kumfanya ampende/kumhamasisha avutiwe/ kumpenda/ kumtoka akilini/kumhasisha, fanya tamani/ tamanisha/ tia hamu/shauku

(iv) Utunzi, ufundii/ usanii/ uundaji/ubunifu

Hijai makosa 6 – alama 3

Sarufi makosa 1/2 kile amepata

2. A) Uchumi wa soko huria ni hali ya kiuchumi ambapo shughuli zote za kiuchumi ghairi ya zile ambazo ni za lazima kwa serikali huwa huria kwa watu binafsi

- (a) Soko huu huwawezesha watu kuamua hatua yao kiuchumi. Swala ibuka ni kuwaka mipaka bainifu kati ya shuguli zinazo husishwa na serikali na zile zinawekwa huria kwa watu benafsi. NI mfumo wa soko ndio unataka mpaka huu

Haki ya kuishi na kulindwa dhidi ya shambulizi haiwezi kuachiwa mtu binafsi huduma za kimsingi za afya kaziwezi kubinafsishwa

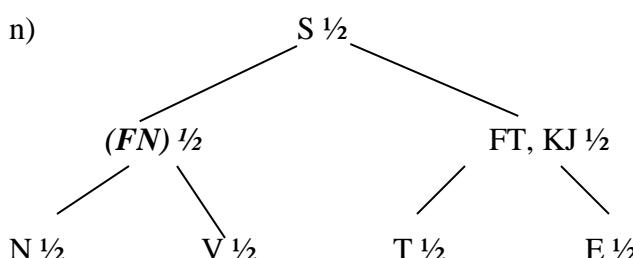
Huduma za kimsingi za afya kaziwezi kubinafsishwa

Huduma hizo zikiwachwa huru, zitaishia kuwa istilaki ya watu wa kipato cha juu Udhubili huo hutokea kulinda haki za watu

3. a) sahau

- b) (sentensi) baba mlezi/mama mzazi/askari kanzu)mwalimu Mzee
- c) Wasichana watatu wanaondoka/wanatoka darasani polepole
taratibu/ala/hala/henezi
- d) i) Ni ile inayojisimamia
kimaana/isiyokubali viambishi/apashwi kisichowez kaumbishwa
ii) Nairobi, baba, mama, sahani/ngombe n.k
- e) a-awali a-tamati ye-tamale akiunganisha aye(o)
- f) 1. mwanafunzi yule ambaye ni mrefu amepita mtihani
2 mwanafunzi ambaye amepita mtihani ni yule mfrefu
3 mwanafuzi Yule ambaye amepita mtihani ni mrefu
4 Yule mwanafuzi ambaye ni mrefu amepita mtihani
5 Mtihani umepitwa nana Yule mwanafuzi ambaye ni mrefu
- g) Waya wangu umepotea
- h) Yabwa tendwa /kipozi/shamilisho kiposi
- i) (1) ndoa
2) Mahali wanafunzi kujifunza kurani/madarasa
3) Kitabu cha dini ya kislamu/kiarabu
4) Kifaa cha kuchokolea nasi
- j) Mcbezaji aliuchenza mpira jana jioni
- k) 1) Yohana aliupiga mpira badala ya kusha
2) yohana alimpiga husha kwa kutumia mpira
3) yohana aliupiga mpira kwa kumpendeza /kumfurahisha kumfaa husha
- l) sisi hatujamaliza kujenga nyumba ambayo isingalikuwa yake asingalifurahi
- m) i) Zinguo, nzingua, uzinguaji, mzinguliwa, kuzingua,uzinguzi
ii) Tosaji, kutsa, mtosaji, mtoswa, mtosa, kitoso, mtosi

- O) Mgeni yuko/yumo/yu ndani ya nyumba

Sahili,sahilisha, kusahili, sahilishwa, sahulika, sahilia, sahilishana
p) sahilisha(Mnyambulisha zaidi)

q) Z- sauti ya kikwamizo/d/ sauli ya kipasuo, kizuilwa

r) kitenzi kizaidizi(Ts)

s) hiki/hcho/kile kilipatikana nchini

t) sahili- kitenzi kimoja

mwalimu anacheza

ambatano- vitenzi viwili

Baba asoma gazeti huku mama akipiga

u) baba ameenda Nairobi / ulaya/ shule

v) Mvua imebomoa/ imezibomoa nyumba za majirani

w) "Huenda serikali iwaze kuidhibiti bei ya petroli. Hatuwezi kuyaruhusu makampuni ya peroli kuunyanyasa umaa," Alisema waziri wa kawi. "Bei ya petroli umara nne katika kipindi cha mwezi mmoja.!"

Sehemu=1-4, 5 6/7 8 9-10 11 12

Alama=1 1 ½ 2 2 ½ 3 3 ½ 4

3. (1) KUKATIZA UNENI/ KALIMA/ USEMI/ MF. Yohana- nilikuwa nauliza

Otieno;

(2) Lughya ya majibishano mf; Wamboi hujambo

Otieno; sijambo

(3) kuchanganya ndimi- Nyaga: ameenda wapi

Kibuja; ameenda shopping

4) sentensi fupi- Mzee Ndolo ; waenda wapi

5) kuhamisha msimbo njuguna; we are still writing

Tutaendelea kufanya hivyo hadi jioni

6) Utahozi Otieno: Tutasafiri kwa eropleni hadi umerikani

7) kutozingatia sarufi Anyango : zile mbwa zilinifuata soko

8) kukamilishana maneno: kenibo zilinifuata bio

Utakwenda soko

9) Uradidi/ kurudia rudia maneno Ngwiri: Naomba ruhusa

Meneja la! La! Haiwezekani

- 10) Matumizi ya ishara – maelezo
11) Kubadilika kwa mada – (lazima ijitokeze)
12) kutokamilisha sentensi – charo: nikikuona hapa tena
13) Hali ya dayolojia/ mazungumzi – Ali : huu mtihani ni mgumu
Juma; la sivyo
14) Matumizi ya utani / ucheshi- mfano- kicheko
15) Kusitasita – Juma; au.....utakuja.....kuniona
Sinauhakikalakini.....nafikiri
16) Vihisishi lo!
4. Somaji hataweza ushiriki katika matukio yenye
5. Matukio yenye
6. Hauna mfulisi kisanii
7. Hashindwi kuwasilisha mandhari halisi kwa msomaji
8. Hisi zisipotumia humfanya msomaji asitafakari zaidi
9. Hudumaza sanaa
10. Hudhalisha akili ya msomaji
11. Msomaji hataweza kuzama na kuelewa fikra za mwandishi
12. Msomaji hataweza kufikia uamuzi kuhusu picha zinazochorwa
C) i) Humkamisia binadamu kufaidi maisha yake
ii) Kumpeleke binadamu katika nyanga ya juu yafahamu yake
iii) Humpatia mandhari kamili ya uhalisia
iv) Humwezesha msomaji kufikia uamuzi wa picha zinazochorwa
v) Humwezesha msomaji kuzama katika matendo na kuelewa fikra za mwanndishi
vi) Kukuza wasomaji kisanii
vii) Haitamflisi msomaji kisanii
viii) Haitadumaza msomaji

KISWAHILI KARATASI YA TATU(3) 2008

MWONGOZO – LUGHA 102/3

- 1 a)**
- i) Wanajamii wanajishughulisha katika kazi mbalimbali ili kuboresha maisha yao lakini maisha yao ni duni
 - ii) Vibarua (manamba, wachapakazi, mayaya, madobi, matopasi)
Wanaojiriwa wanafanya kazi kwa bidii lakini mishahara yao ni duni
 - iii) Viongozi serikalini wamepewa nyadhifa hizo za hadhi lakini hawajiki kunyanyua hali za waliowachagua
 - iv) tabaka la chini ndio walio wengi katika jamii na ndio tegemeo la jamii lakini wanaishi maisha ya mateso mengi
 - v) haijulikani mateso ya walio wengi yatafika kikomo lini

zozote $4 \times 1 =$ alama4

b) I) Kinaya

- i) wasakatonge ndio wengi lakini hawana sauti
- ii) makuli, mayaya, matopasi, wachapakazi nk ni maskini
- iii) wasakatonge wafanyao kazi kwa mateso mishahara yao ni duni
- iv) wapelekao watu serikalini hawashughulikiwi na wahowachagua
- v) Wazalishao mali hawana chochote bado ni maskini(manamba,madobi, mayaya,wachapakazi)

II) Taswira

- i) wabeba zenge ya marashani
- ii) wasukuma mkokoteni
- iii) makuli bandarini
- iv) wachimbaji migodini
- v) Manamba mashambani
- vi) Wacha[alazo viwandani
- vii) Matopasi wa majaani
- viii) Wanasiasa madarakani
- ix) Mayaya na madobi wa nyumbani(siku zote wako matesoni)

III) Takrirri

- i) waswokatonge
- ii) Juakali
- iii) Lakini

- iv) Wao
v) Ni
- IV) i) ulingunuzi/ulunganushi
ii) wachimbaji migodini lakini maisha-yao ni ya chini
iii) wachapakazi viwandani lakini maskini
- C) i) kipande kimoja
ii) shairi lina kituo/kimalizio
iii) mizani hilingani katika kila ubeti
iv) beti 4
(v) Mishororo 6 kila ubeti/ tasdisa / usita au kila uneti una kichwa au kijichwa / anwani na kila ubeti una mishororo mitano
(vi) Mshororo wa kwanza vina vinabadilika (li na – nge)
(vii) Mishororo mitano ina vina vinavyofanana (ni)
(viii) Mishororo wa kwanza katika kila uneti unapindapinda (pindu)
(ix) Neneo lakini limetumiewa mwanzo wa kila kituo- kikwamba
- d) Watu wa tabaka la chini / ndio huwapa nyadhifa viongozi/ kutolana na nyandhifa hizo viongozi yhupata mali au uwezo wa kicuynumi/ wale waliowachagua maisha yao in ya kusikitisha
- e) (i) Kufany kazi kwa bidii
(ii) Kuwakibika – kwa umma katika kushiriki kuwachagua viongozi
(iii) Viongozi wanstahili kuadilika kwa kunyanya hali za umma na kujali hali ya wafanyakazi
- f) Manamba- vibarua, wafanyakazi
- Tabaka ilisilo auheni – watu maskini/wasio na hali nzuri kiuchumi/ walalahoi
- 2) (i) Maelezo ys sauti kuhusu uwezo mkubwa wa jua ambao mtemi hawezi kunyanyasa au kutesa. Uwezo wa jua unaashiria uwezo wa umma ambao utamwangamiza Bokono. Ameekuwa ana uwezo wa kufanya mambo mengi lakin iwezo wa jua unaashiria kwamba umma una uweao utkaomzidi bokono na kumuongoa mamlakai.
- (ii) Kutokuwepo kwa waatu katika mukutano ni dalili kwamba watamuasi hatimaye. Watu hawakuwa na imani na uongozi wa Bokono kwani walikuwwa wamechoswa nao.

- (iii) Ndoto ya Bokono kuhusu kuzikwa kwake akiwa hai ni ishara uya jkuangamizwa kwake na utawala wake. Ndoto inaonyesha dalili kuwa ingawabokono angali hai wanbutangi hawamtaki
 - (iv) Tendo la kushika mkia wa mjsui/nyoka anayemuumma nakumwachia sumu ni ishara ya matokeo na hataari ya kuchezza haki za wananchi. Bokono kupuuza upinzani wa wanabutangi kwani haamini uongozi wake una hitilafu
 - (v) Ndoto ya Tanya ya samba aliyelala kando ya kisima ni ishara ya kiongozi anayewewazuia watu kufaidi rasilmali a umma na uhuru. Bokono na uongozi wake unehodhi mali na kuwazua wanabutangi uhuru wa kufaidi nayo
 - (vi) Ndoto ya pili ya Tanya kuhusu kichawa kinchobadili na kuwa na sura ya Mwelusi ni mdokezo wa ishara ya Mwelusi anayeua na nduguye Gege.
 - (vii) Masimulizi ya aski kuhusu kisa cha Makea aliyelelewa hoi na kuwa nusu maiti huku akkuchkelewa na ua ni ishra ya kuongoci anayepagawa na kulewa nanlaka anavyofanya Bokono Hatima ya uhai (maiti ya mjesi) inaashiria kikiomo cha uongozi wa bokono
 - (viii) Nyalwe kutoa picha ya bokono kurudi tuboni mwa mamake inaashiria mwisdho wa utawala wa bokono.
- 3) a) (i) Katika kisima cha mkomani/ bondel la ilangi
(ii) Msemaji ni Zigu mojawapo wa washauri
(iii) Anazungumza na Kaloo
(iv) Kaloo angependea kumshukuru mtemi kwa sababu akiamuru mwanawe apewe kazi/ aliotka kumshukuru Zigu kwa kuzungumza na mtemi juu ya mtoto wake akapata kazi
- b) (i) Ni watu wa kuitikia kila kitu anachosema mtemi
(ii) Wamamlimnikizia kiongozi wao sifa zisizo za ukweli k.v. mtukufu, Baba wa Butangi n.k
(ii) Wanadai kuwa mungu amempa Bokono utawalaa

- (iii) Wnanmsifu kwa kuongoza kwa bnu sara kwa manufaa ya wote- waliokaribu naye ndio waliofaidi
 - (iv) Wanamhimiza atawale kwa miaka 100- haiwezekani
 - (v) Wamsifu kwa uvumilivu - anantisha kutafuna mifupa yao
 - (vi) Wanakusmbusha kuwa bokono anawashauri watu kushi wa amani na umpja ingawa si kweli – vita vya kikabila
 - (vii) Hawamwambii ukweli/ hali ilivyo - mikutano inaposusiwa wanasesma watu watakuja
 - (viii) Licha ya kame kuwa mshauri anageuka na kujiunga na wanabutangi
- 3)
- (i) Wanawake hasa wazee hawakuja kusoma na kuandika
 - (ii) Wanawake wankuhusisha na biashara ndogo (Bi Keti) wnafanya biashara maaarufu ni wanaume – Selele
 - (iii) Wanawake wakumbwa na umaskini – Bi Keti
 - (iv) Wanawake wanahimizwa kufanya kazi fu.anin k.v. kusomesha said anamshauri muna
 - (v) Wanaume ndio wanoamua mambo kuhusu posa k.d. said, salimu, Bushiuri na Selele
 - (vi) Mwanamumue ndidyee aliyekuwa na hadhi kuu- ndiye anyelisha na kuvisha anyanyua yale yanayopita nje katika ulmwengu
 - (vii) Udhibiti wa wanaume – salimu ansisitiza kuwa hasani ana haki ya kutenda analotaka
 - (viii) Mwanamke alitakiwa kuficha udhodari wake- muna na kazi yake
 - (ix) Maswali ya watoto – chuo kikuu – kushunghuliwa na waume
 - (x) Wanaume wanaweza kuingiliana na watu wengine bila jamii kuwashuku lakini sivyo kwa wanawake- Monika na Rashid
 - (xi) Hatuoni wanawakw wenye veyo
 - (xii) Monika anaishia kuolewa na mtu asiyé na elimu ya juu
 - (xiii) Tajiri kama Bi Maryamu hashughulika ma maedeleio
 - (xiv) Asha kupewa nafasi inayiendeza uongo na uharibifu

- (xv) Slalma ni msomii na mfanyakazi lakini hakui kama mhusika anakaa kumsubiri Rashid amuoee
- (xvi) Kataikas maswala y kisheria wanawake hawajimudu Bi. Keti anadiadiwa na mhaji na bi. Maryamu anasidiwa na Hamisi

50 a). Makosa ya ali

- i) Tangu utotonu alikuwa mgomvi na kulikkuea na maatatizo mengi baina yake na walimu
- ii) Alizozana na watoto wa jajirani pale nymbani
- iii) Alopoingia chuo kikuu alijihuisha na nambo mwngine kama siasa
- iv) Alipenda anasa na alikuwa na marafiki wengi wa kike
- v) Ingawa alijuwa hodari mahudhurio yake katika mijadara hayakuwa mazuri na mtihani ulipofika alijukuta hajajiandaa.
- vi) Alikubali ushawishi wa kutumia dawa
- vii) Ali daima hakuzingatia mawaidha ya wasimamizi wa chuo na anakataa kurekika
- viii) Wasimimizi wa chuo walimwita babake azungumze na ali pia hakubadilika
- ix) Alikataa kukiri na kufichua aliemuuzia vidonge.

Mwisho wa kosa

b) Makosa ya Asha

- i) Alimwonea Bi. Keti
- ii) Alimchukia keti kwa uzuri wake
- iii) Allikuwa mwenye kiburi- alinunaaliposhikiriwa kutoka ili mamake aseme na keti
- iv) Alibadilisha vyombo vya dhahabu alivyoazms keti
- v) Alimsingizia keti na kufungua mahnstaka
- vi) Alikuwa mwowngo-alikuja jukaa kwa mamake kwa kisisngizio wamekosana na mumewe
- vii) Asha aliiba vyombo vya dhahabu
- viii) Asha hakufurahia makubaliano baina ya mamake na keti jinsi ya kulipia vyombo – ukatili alitaka Bi Keti aumie

ix) Kuficha tabia mbaya za mumewe

Mwisho wa kosa

Makos haya yote yilibainika inapofichuliwa na inspeka Hamisi kuwa asha
aluiungama kosa kuiwa ndiye aliyevichukua vyombo

6) PWAGUZI

a) (i) Sheikh Kijumba na waumini wengine walimwanimini salimu kuwa ni mwalimu
mzuiri wa dini. Aliwalaghai wakampa pesa nyingi- anatoweka na kuwaibia

(ii) Kijunba- anapokea pesa za sadaka na chain a kuzitumia kwa manufaa yake

b) FUMBO

(i) Makulu anaaminiwa na kupendwa na watu anawapa vijana bangi

(ii) Andanda adhaniwa anamtadarukia

c) MSAMARIA MWEMA

Kizito kibambo kudhaniwa anamtadarukia

Likono kumbe ndiye aliyemgonga

d) SIKU YA MGANGA

Wagonjwa wandhani daktari (Mwaibale ni gwiku kumbe sivyo)

e) UTEUZI WA MOYONI

i) Mzee Saidi amwoza nintiye kw furaha akidhani ametokea mume mzuri

kumbe sivyo

ii) Uchaguzi – waliyemchagua wakidhani atawadiadia hakuwafaa

f) NGOME NA NAFSI

Watu wanafikiri Naseko amekuwa nbini lakini anafaulu kutoroka

g) KUCHUKUA HATUA NYINGINE

(i) Binti Maritu kupachikwa mamba na mtu ambaye tungeraraki amlinde

(ii) Mwajiri wa Mavitu kumpa mikopo akidhamiria kumpokonya ardhi

h) TUZO

Kibwana anaamini anaenda kupokea tuzo anakityarisha lakinin mwishowe anapeqa
Salome

i) MAYAI WAZIRI WA MARADHI

(i) Waziri anaomba maradhi ya kipindupindu ili idadi ya watu ipungue

- (ii) Mayai alimpenda mwanawe ukombozi sana lakini anaporejea kama mzuka anawakahsifu viongozi kama babake.

j) MKIMBIIZI

Vita vya kikabila vilipozuka kati ya wahutu na watutsi haikuaminika kwa kuwa watu hawa walikiwa wameishi kama majirani na ndugu lakini wanageukana na kuuana

- 7 (i) Matumizi ya uchesi
(ii) Kuelewa hadhira- ngano gain inafaa
(iii) Matumizi y ishara za mkono. Ishara ya uso/majazi
(iv) Uteuzi wa lugha unaofaa- sajili mwafaka, msamiati, isimujamii
(v) Ushirikishaji wa hadhira
(vi) Kuinadilisha toni
(vii) Ufaraguzi- kuweks kuibadilisha ngano na kuifanyia mageuzi kutegemea hadhira
(viii) Kuelewa jamii yake
(ix) Kuelewa desturi jamii/kuelewa sifa za utamaduni wenyewe
(x) Ufahamu wa kina wa lugha/ukwasi/mawasilisano
(xi) Uwezo wa mgaji
(xii) Kuteua binu za uwasilishaji k.v. tamadhali za msemi, nyimbo, tahruki, n.k.
(xiii) Ubunifu wa hali ya juu
(xiv) Kumbukumbu nzuri
(xv) Ukakamavu/ujasiri
(xvi) Uwezo wa kusikika/kupaaza sauti
(xvii) Ushahidi huweza kuto

KISWAHILI

USAHIHISHO KARATASI LA PILI (102/ 2) 2009

1. (a) Ung'amuzibwete hufanya kazi mtu akiwa amelala/ usiku kinyume na ung'amuzi hufanya kazi mtu akiwa macho/ mchana.
(b) (i) Mambo yanayopatikana katika ung'amuzimbwete yana hasi hubana
(ii) Huficha mambo ambayo mwanadamu hawezi kuyasema/ peupe/
kadamnazi
(iii) Hubaa matamanio yasiyo kubalika na jami/ makala
(iv) Hubania kauli zuluzoharamishwa na miko ya kijamii.
Huficha na kubana mambo ambayo binadamu hawezi kuyasema
 - (c) (i) Kwa ishara za ndoto
(ii) Kwa mitelezo ya kauli
(iii) Kwa ishara
(iv) Kwa matumizi ya lugha ya kitamathali katika uandushi
 - (d) Fred anawaza kuwa ung'amuzibwete ni jaa la mambo hazi ilhali Jung ana dhana mbili kuhusu un'amuzibwete – ile ya kibinafsi na jumuishi. Fred ana mtazamo wa dhana hasi katika ung'amuzibwete tofauti na jung ambaye anawaza dhana ya jumuishi.
 - (e) Ung'amuzibwete una uwezo wa kuathiri ungamuzi na matendo ya binadamu ya king'amuzi.
2. (a) (i) Mshikamano wa hisia
(ii) Mwelekeo mmoja

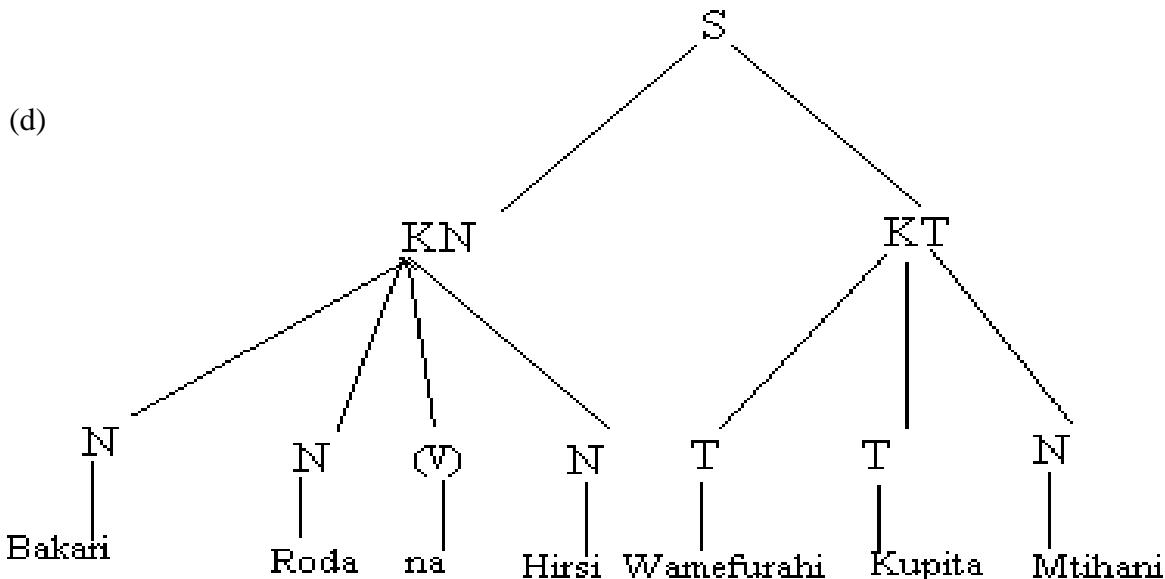
- (iii) Mwono na/ hatima sawa
 - (iv) Hisia za mapenzi kwa nchi/ uzalendo
 - (v) Hauna ubanguzi
 - (vi) Falsafa na/ imani sawa/ itikadisaw
- (b) (i) Mzalendo anaipenda nchi yake
- (ii) Hawezi kuyatenda mambo yanayoweza kuiletea nakama nchi yake huanzazwa na mwanga wa mema anayoitakia nchi yake.
 - (iii) Hawezi kutawaliwa na ubinafsi na umero wa kujilimbikia mali.
 - (iv) Matendo yake houngozwa na mwelekeo wa kuiberesha nchi yake.
 - (v) Yuko radhi kuhasirika kama mtu binafsi taifa lake linufaike
 - (vi) Hana taasubi za kikabila

MATUMIZI YA LUGHA

- (a) Mzizitizo ni duka la bahati. Munyambuliko wa fanya haukulaliki
- (i) Duka la bahati anamo/ po/kofanya kazi juma linabidhaa nyingi
 - (ii) Juma anafanya kazi katika duka la Bahati lililo/mlimo/palipo/kuliko na bidhaa nyingi
 - (iii) Duka la bahati lenye bidhaa nyingi ndimo Juma anamofanya kazi
 - (vi) Juma anafanya kazi katika duka la Bahati ambalo lina bidhaa nyingi
- (b)
- (i) Ngeli
 - (ii) Kujilejelea
 - (iii) Uzoevu
 - (iv) Ukubwa
 - (v) Udogo
- (ii) Sentensi ilingane na mfano uliotolewa katika sehemu (i) akiorodhesha apate 1.5
- (c) Ukuta umemwumiza mvulana alipokuwa akiuparaga
Kiambaza	ghalamu	kwea
Sera	Shababu/shababi	panda
Mvuli		sombera
		Parama

(e) m, gh

(f) kiwe kitenzi cha silabi moja yeye hufamaji

(g) Mala'ika mala-ika

Nge nge n-ge

(h) (i) Harusi ndogo

(ii) Aina ya ugonjwa

(iii) Yeye pamoja na wengine wametiwa hofu

(iv) Wao peke yao ndio wametiwa hofu

(v) Ugonjwa umewatia hofu

(vi) pamoja nay eye

(i) Kiganda amefalia kiganda

(j) (i) Hamali ameugua

(ii) Hahali alisema

(iii) Hamali angekwenda hospitali jana

- (k) Jidovu la kiafrika limeharibika jichaka
Ndovu la kiafrika limeharibika chaka
- (l) Wachezaji watashinda mchezo wa leo
- (m) “Mtapenda kwenda Mombasa wakati wa likizo?” Baba alituuliza. Tunataka kwenda Kisumu kwa kuwa hatujaona ziwa Victoria” tulijibu.
Baba aliuliza, “mtapenda kwenda Mombasa wakati wa likizo?” “tunataka kwenda Kisumu kwa kuwa hujaona ziwa Victoria” tulimjibu.
“Je, mtapenda
- (n)
- (i) Kuonyesha maendelezo mabaya ya neno, kunalipigana bana
- (ii) Kuonyesha mpangilio mbaya ya maneno katika sentensi km baba kile chakula
a. alikula
- (ii) Tafadhali “ hakuna njia hapa kuonyesha neno lisilofaa katika mkadhaa km
- (iii)
- (iv) Kuandika neno geni km anakula matoke
- (v) Kuashiriana maelezo yaliyotolewa chimau ufanusia au maelezo saidi.
- (o) (i) Hapo napo ndipo nisipotaka (ii) Hapo napo sipo nitakapo
(ii) Hapo napo ndipo nisipopataka.
- (p) (i) Furaha amehama mjini (ii) Furaha amehama mashambani/ kijijini
- (q) (i) Imbisha
(ii) Cheko

Isimu Jamii

3. Kitaifa (i) Hifadhi ya amani utamaduni na utaarabu wa taifa
 - (ii) Hifadhi ya kubukubu za kihistoria.
 - (iii) Kitambulishi cha utaifa
 - (iv) Ugwe wa kuunganisha watu au kiunganishi cha taifa
 - (v) Huwapa watu hadhi na staha
 - (vi) Hutumika katika utafiti
 - (vii) Hutumika katika za biashara
 - (viii) Siaza
 - (ix) Elimu
 - (x) Mbunge
 - (xi) Sheria
 - (xii) Kuelezea sera za serikali
 - (xiii) Ni chombo cha utangazaji
 - (xiv) Ni chombo cha sanna
 - (xv) Ni chombo cha mawasiliano
 - (xvi) Ni chombo cha ajira
 - (xvii) Ni kegerzo cha kuchucha wanaojiunga na viwango mbalimbali
 - (xviii) Katika uandishi
 - (xix) Hukuza michezo
 - (xx) Kujengo uzalendo
 - (xxi) Katika sherehe za kitaifa

KIMATAIFA

- i. Hutumwa kufunzia vyoni
- ii. Katika mawasiliano katika mikutano ya kitaifa
- iii. Kutangazia katika idhaa mbalimbali
- iv. Katika uandishi wa majalinda na magazeti
- v. Katika utafiti
- vi. Kama chombo cha ajira
- vii. Kuandika na kutafsiria maandishi au sannaa maarufu za kimataifa
- viii. Kuzambaza na kukuza utamaduni wa kimataifa
- ix. Katika burudani
- x. Katika teknolojia au maendeleo ya kitekinologia
- xi. Huchangai katika kukuza lugha zingine
- xii. Hukuza amani baina nchi au watu tofauti
- xiii. Ni kitambulishi cha mataifa ya Afrika mashariki
- xiv. Husawazisha watu wa mataifa mbalimbali
- xv. Hukuza michezo
- xvi. Huendeleza biashara

KARATASI YA TATU (102/3) Fasihi

1. (i) Haya ni maelezo ya mwandishi kuhusu mawazo ya selume katika ndoa.

(ii) Anahisi hana mume kwani shoka amepuuza wajibu wake/ mzohali

(iii) Amemwachia jukumu la malezi na kutafuta riziki, kazi ya Shoka ni
kudoea alichotafuta selume.

(iv) Kama si wanawe Selume hangejisumbua kutafuta chakula

Zozote ($4 \times 1 = 4$)

(b)

(i) Sitiara/ jazanda ($1 \times 1 = 1$)

Mfano: Shimiri za baruti ($1 \times 1 = 1$)

Maalezo: Matatizo ya ndoa ($1 \times 2 = 2$)

(ii) Msemo/ Nahau: kutanga na njia – kuhangaika, kutafuta

(iii) Nida/ siyahi: Lo- kuonyesha hisia za kuchukizwa na mkondo wa ndoa
yake.

(c)

(i) Kudhulumiwa kwa mwanamke katika ndoa km. Selume na shoka

(ii) Kutowajibika kwa wanaume. Km Shoka

(iii) Wanawake kuendelea kubaki katika ndoa zenyenye matatizo kwa sababu ya
watoto wao na kujitolea katika yaliyopuuzwa na waume wao.

Zozote $2 \times 2 = 4$

(Mwanafunzi arejeree mifano kitabuni)

(d)

- (i) **Asasi ya ndoa/ unyumba – ndoa ya maksuudi na tamima na ya maksuudi na mwanasururu.**
- (i) Matatizo kati ya mume n mke
- (ii) Dhiki zinazowakumba wanawake katika ndoa
- (iii) Tamima analazimika kutawa kwa amri ya mumewe Bw. Maksuudi
- (iv) Hana ruhusa ya kutoka wala kumwalika mtu nyumbani.
- (v) Analazimika kujifungua nyumbani licha ya ushauri wa madaktari kutokana na kufukuzwa nyumbani.
- (vi) Ananyimwa uhuru wa kuwa na mwanawe mdogo anayeishia kufariki
- (vii) Tabia ya Bw. Maksuudi inaishia kuivunja jamaa yao.
- (viii) Bw. Maksuudi anamwacha mkewe na kuwafuata wanawake wengine huko nje
- (ix) Mwanamke ananyimwa uhuru wa kuishi kama kiumbe anaweza kujiamlia
- (x) Mwanamke hana uhuru wa kiuchumi. Km Mwanasururu ananyimwa urithi wake.
2. **Utengamano wa kijinsia/ taasubi ya kiume/ utengano kati ya wanawake na wanaume/ mgogoro wa kijinsia**
- (i) Wanawake wanatumiwa kama vyombo vya starehe km. kazija na maksuudi, shoka na mainmuna.
- (ii) Uhusiano kati ya mwanamke na mwanaume unatawaliwa na chuki na kisasa – Biti. Kocho/ Farashuu na maksuudi, kazija na maksudi.
- (iii) Tamina anateswa na maksuudi hataki kumsamehe na kumrudia anapomtaka kufanya hivyo.

- (iv) Uhusiano wa Maimuna na Bw. Maksuudi babake unaonyesha chuki inayotokana na matendo ya maksuudi mwenyewe.
- (v) Kazija anapanga njama ya kumfumanisha maksuudi na mwanawewe Musa.

3. **Ukatii**

- (i) Maksuudi anavyomtrnda Bi. Tamina
- (ii) Maksuudi anavyomtenda mwanasururu
- (iii) Maksuudi kumpiga na kumfukuza/ taliki Bi. Tamina ilhali ana tumbo bichi

4. **Dhiki/ kudhulumiwa kwa wanawake**

- (i) Maksuudi kutawisha Bi. Tamina na Maimuna
- (ii) Maksuudi kumwendea kinyume Bi. Tamina (Jicho la nje)
- (iii) Maksuudi kumpora Mwanasururu mali yake
- (iv) Wanawake kuachwa nyuma kielimu na kikazi

5. **Nafasi mwanamke katika jamii**

- (i) Wanawake kujihisisha na ukahaba ili kujikimu
- (ii) Wahusika wengine waliishi maisha katika makazi duni km. Farashuu, Maimuna, Mwanasururu.

6. **Umaskini**

- (i) Wanawake kujihisisha na ukahaba ili kujikimu
- (ii) Wahusika wengine waliishi maisha katika makazi duni km Farashuu, Maimuna, Mwanasururu.

Kutaja – 1

Maelezo – 3

Maudhui yoyote – 2

Jumla – 8

2. (a) **Maisha ya wafanyakazi na vibarua shambani ni duni na ilhali wanaofaidika ni wengine (al. 2)**

(b)

(i) Tabdila- mvuwa, kibarua, tisiya

(ii) Lahaja – mte, kutipuza, mtilizi

(iii) Mazida- tisiya

(iv) Inkisari – ikijinamiya, lingiapo

(v) Kuboronga sarufi – uuliza na upopo (mfano wowotw ufaao)

Kutaja – 1

Mfano – 1 (Zozote 2 x 2 = 4)

(c)

(i) Tamathali za usemi

(ii) Tahishishi/ uhuishi – ndege watambuizao, upopo uvumao kwa ghadhabu, mito

itiririkayo kwa furaha

(iii) Taswira – maji itiririkao, upopo mkali wa ghadhabu uvumao

(iv) Takriri/ uradidi- waulize, iulize, uulize

Kutaja – 1

Kueleza – 1

